

Ο μπαρμπα-Γιάννης Ιανός του οίνου και του Γενάρη

◀ Ο διπρόσωπος Ιανός-Ιανονάριος, ανάγλυφο στην πρόσοψη του καθεδρικού της Φεράρας (περ. 1240). Από τα δύο πρόσωπα τον μήγα-θεού, εκείνο τον γέροντα βλέπει πίσω, στο χρόνο που κέλησε, κι αυτό τον νέον άντρα κοιτά μπροστά, ό,τι έρχεται, έτοιμος να γεντεί (όπως προδίδει η κίνηση του οπαομένου βραχίονα) το κρασί που τον κερνά απ' το κανάκι του ο χρόνος που κέλησε (πηγή: Teresa Perez Higuera, «Medieval Calendars». Εκδ. Weidenfeld & Nicolson, London).

Τον ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ

ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΙΕΡΑΤΙΚΟΥ Ένιαυτού ορίσθηκε στους Ρωμαίους ο Ιανουάριος από τον βασιλέα Νουμά. Γι' αυτό αξίζει να αναφέρουμε τα σχετικά περί Ιανού, ποιος είναι αυτός και τι πίστευαν γι' αυτόν οι αρχαίοι». Έτσι αρχίζει στο *Περί Μηνών* έργο του την παρουσίαση των μηνών, με πρώτο τον Ιανουάριο, ο Ιωάννης Λυδός, που έζησε στα χρόνια του Ιουστινιανού (6ο αι.). Καθώς στα έργα του μας παραδίδονται πολυτιμότητες πληροφορίες για τις μεταβολές στη διοίκηση του βυζαντινού κράτους και παρουσιάζονται αναδρομικά θεσμοί και αξιώματα, οι αρχές της Ρωμαίων πολιτείας, ο Λυδός καταθέτει και στην περίπτωση αυτή τις δοξασίες της εποχής του περί του μηνός Ιανουαρίου.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Λυδό, ο Ιανός ήταν θεός διμορφος, που παριστάνεται είτε με κλειδιά ή με τριακόσιες ψήφους στο δεξί του χέρι και εξήντα πέντε στο αριστερό, όσες οι μέρες του ενιαυτού. Εκκαλείτο δε και *Αιωνάριος* αντί Ιανουάριος, επειδή τον θεωρούσαν του αιώνος πατέρα. Είχαν μάλιστα ορισθεί δώδεκα πρυτάνεις να τον υμνούν και υπήρχε δωδεκάβωμον στο ναό του, όσοι και οι μήνες του έτους. Ακόμη και σήμερα, μας λέει χαρακτηριστικά, δηλαδή στον 6ο μεταχριστιανικό αιώνα, στην πατρίδα μου τη Φιλαδέλφεια (στη Λυδία της Μικράς Ασίας) επιβιώνουν οι αρχαίες λατρείες και «εν τη ημέρα των Καλενδών» περιφέρεται κάποιος μετασχηματισμένος με διπλό προσωπίο, παριστάνοντας τον Ιανό, και τον αποκαλούν Σατούρνο, δηλαδή Κρόνο. Εθωρείτο μάλιστα

► «Πιθάρια ανοίγω και δείχνω τις καλένδες...». Το ζώδιο του Ιανουαρίου, με σκηνή από μετάγγιση κρασιού σε καθαρά πιθάρια μετά τη ζύμωση. Μικρογραφία χειρογράφου του 14ου αιώνα. Άγιον Όρος, Μονή Βατοπαιδίου.

προστάτης «των επί πόλεμον ορμώντων» και η μια του όψη έστελνε σε μάχη το στράτευμα, η δε άλλη το ανακαλούσε.

Συνεχίζοντας την παράθεση πληροφοριών για τον Ιανό-Ιανουάριο, πολλές από τις οποίες ελέγχονται για την ακρίβειά τους, ο Λυδός αναφέρει όλες τις αρχαίες απόψεις που θεωρούσαν τον Ιανό ήρωα, θεό του χάους, κατασκευαστή ιερών, οίκων και θυρών, και «από της ιανούας ό εστι θύρας» εκλήθη Ιανουάριος. Επειδή δε η πρώτη των Καλενδών ήταν εορτή σεβασμιωτάτη για τους Ρωμαίους, οι άρχοντες παρουσιάζονταν στα συνηγμένα στρατεύματα, μοιράζονταν και ανταλλάσσονταν δώρα και γλυκίσματα και

οι ιερείς εθέσπιζαν να πίνεται, πρωί πρωί πριν από κάθε τροφή, ανέρωτο κρασί για την υγεία — «απογεύεσθαι ακράτου οίνου»...

Γέννηση και Γενάρης

Αυτά που συγκρατούμε από τα λεγόμενα του Λυδού αναφορικά με τον Ιανό και τον Ιανουάριο, και που θα μας χρειασθούν σε όσα εν συντομία θα αναπτύξουμε ευθύς αμέσως, είναι βεβαίως το διμορφο ή διπρόσωπο του θεού, οι εορτές των Καλενδών με τα δώρα και τις μεταμφιέσεις, και η άμεση σχέση του θεού και του μήνα

Ο Αιωνάριος-Ιανουάριος, οι Γότθοι-Καλικάντζαροι και ο διγενής-Διόνυσος

▼ «Οι γεωργοί και η άμπελος». Το κλάδεμα και το σκάψιμο του αμπελιού ανήκουν στις χειμωνιάτικες αγροτικές ενασχολήσεις. Μικρογραφία από Τετραεπάγγελμα του 11ου αι. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη (πηγή: «Ο Θρησκεία της Ορθοδοξίας». Εκδοτική Αθηνών, 2000).

▲ Αλληγορική αναπαράσταση των Ετών. Ο Χρόνος, προσωποποιημένος, στο κέντρο του κύκλου (annulus), πλαισιώνεται από τους μήνες. Κάτω, ο Ιανουάριος, διπρόσωπος και στρατιωτικός. Εικονογράφηση από το Καλαντάρι του Μοναστηρίου της Fulda. Βερολίνο, Εθνική Βιβλιοθήκη (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars». Εκδ. Weidenfeld & Nicolson, London).

με το κρασί, τους υπάτους, το στρατό, αλλά και το κάθε πέρασμα από τον έναν κόσμο στον άλλο, από την νύκτα του χειμώνα στον ήλιο της ζωής κατά το Δωδεκαήμερο, με το χειμερινό ηλιοστάσιο. Στα χρόνια πάντως του Λυδού και στα αμέσως επόμενα, με ζωντανή πάντα την παράδοση των δρωμένων για τον Ιανό, η Γέννα του Χριστού και του έτους με τον Γενάρη σηματοδοτούν την αρχή μιας σειράς παρετυμολογιών και συγκρητισμών, όπου σταδιακά θα έρθει να προστεθεί η εκχριστιανισμένη εκδοχή του ονόματος, με τα Ιωάννης, Γιάννης, Γιάννος της γενναριάτικης εορτής του Αγίου Ιωάννη. Στα ίδια χρόνια, στα πρωτοβυζαντινά ψηφιδωτά και επιγράμματα ο Ιανουάριος θα εικονισθεί με τα σύμβολά του και θα τονισθούν τα έργα των ανθρώπων κατά τον μήνα αυτό. Στην τέχνη του ψηφιδωτού και του επιγράμματος κατατίθεται η μαρτυρία των δώδεκα ανδρών-μηνών και των τεσσάρων εποχών, που, ανάλογα, κρατούν ή φέρουν στο κεφάλι τα κυρίαρχα σύμβολά τους: τα στάχυα για το θέρος, τα οπωρικά για το φθινόπωρο και, ακόμη πιο αναλυτικά, κόupes κρασιού, σταφύλια και δρεπάνια, αμμοί στους ώμους, άνθη και οπλισμός για τους αντιστοιχούντες μήνες. Τα ψηφιδωτά των μηνών κοσμούν εκκλησίες, δημόσια κτίρια, επαύσεις. Πολλά εκφραστικά επιγράμματα του 6ου αι. διασώζουν στους στίχους τους περιγραφές των μηνών από τις ψηφιδωτές παραστάσεις, που στον ελλαδικό τουλάχιστον χώρο άριστο δείγμα αποτελούν αυτές του Αργους. Ένα επίγραμμα για τους αιγυπτιακούς μήνες αποκλίνει από τα άλλα με τις κλιματολογικές και ημερολογιακές του διαφορές και θα μπορούσε να είναι έργο κάποιου πρωτοβυζαντινού, Αιγύπτιου επιγραμματοποιού. Σε όλες τις περιπτώσεις τονίζεται η σχέση του Ιανού και Ιανουρίου με την υπατική εξουσία. Παραθέτω τους στίχους που αναφέρονται στις ιδιότητες του προσωποποιημένου Ιανουαρίου. Μήνες Αιγυπτίων: «Ο Τυβί (ο Γενάρης) ξεδιπλώνει το πορφυρό ένδυμα των υπάτων». (Ελλ. Ανθ. IX 383). Μήνες Ρωμαίων: «Με μένα αρχίζει ο χρόνος και από τις πόρτες μου ο Ήλιος περνά». (Ελλ. Ανθ. IX 384). «Εις τους μήνας τί αυτών έκαστος έλαχεν. Ιανουάριος: Μην υπάτων πρώτος». (Ελλ. Ανθ. IX 580). Στους επόμενους αιώνες (12ος αι. και εξής) η αρχαία παράδοση συνεχίζεται με τονισμένες και αναλυτικότερες τη φορά αυτή τις αγροτικές ασχολίες και τις διαιτητικές συμβουλές, με κυρίαρχη αναφορά στο κρασί και την οινοποίηση. Μεταφράζουμε: Ανωνύμου, Ιανουάριος, «Νηστικός ένα τρίτο να γεύεσαι άκρατο τώρα / το φλέγμα κυριαρχεί πολύ και πάλη». Και σε στίχους αποδιδόμενους σε διαφόρους

επωνύμους ποιητές: Στίχοι στους δώδεκα μήνες, Ιανουάριος, «Πιθήρια ανοίγω και δείχνω τις καλένδες / μοιράζω φαγιά νόστιμα χοιρινών κρεάτων / κι ό,τι θέλει η όρεξη των ανθρώπων φέρνω / ψάρια παχιά, ξιφίες και μπαρμπούνια. / Κι αν θες νά 'σαι καλά τήρησε τούτο / ρούφα κάθε πρωί άκρατο οίνο».

Οινοποσία και μεταμφιέσεις

Η αμέσως επόμενη μαρτυρία της σχέσης του Ιανού-Ιανουαρίου με το κρασί, την άκρατη οινοποσία, αλλά και με τις μεταμφιέσεις κατά το Δωδεκαήμερο, θεωρούμε ότι εντοπίζεται σε τελετές της βυζαντινής αυλής. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος (905-959) στο *Περί βασιλείου τάξεως* μας περιγράφει μια ιδιαίτερα παράξενη τελετή, αυτή του *τρυγητικού δείπνου* στο μεγάλο τρίκλινο με τα 19 κρεβάτια. Το δείπνο αυτό γινόταν την ένατη ημέρα του Δωδεκαημέρου, δηλαδή στις 2 Ιανουαρίου. Μπροστά στις δύο εισόδους του μεγάλου τρικλίνου τέσσερις άνδρες μεταμφιεσμένοι σε Γότθους, φορούσαν μάσκες και δέρματα, τραγουδούσαν και χόρευαν κτυπώντας τα σκουτάρια τους με τα ραβδιά που κρατούσαν. Πρόβλημα παραμένει πάντα το όνομα Τρυγητικών δείπνου. Ελάχιστα έχει μελετηθεί η τελετή αυτή και τα δρώμενά της: δεν αποκλείεται να ανήκει σε παλαιότερους χρόνους. Το όνομα του δείπνου αλλά και τα δρώμενα θεωρείται ότι αποτελούν και πάλι κατάλοιπα βακχικών εορτών. Η τελετή αυτή πρέπει, πιστεύω, να εξετασθεί συγκριτικά, εκτός των άλλων, και με τις πρωτοβυζαντινές εορτές των Σατουρναλίων και Βρουμαλίων – αλλά και υπό το φως των πληροφοριών που μας παρέχουν οι απαγορεύσεις των διονυσιακών δρωμένων και μάλιστα αυτές της Συνόδου στον Τρούλλο το 691. Επίσης η πρόσκληση στο τρυγητικό δείπνο δώδεκα προσώπων και το γεγονός ότι οι τέσσερις Γότθοι φορούσαν μάσκες *διαφόρων ειδών* μάς οδηγεί, πιστεύω, στα είδη των δώδεκα μηνών και των τεσσάρων εποχών, που σύνοψη και αποτίμησή τους είναι το Δωδεκαήμερο, το οποίο αποτελεί, κατά μια άποψη, το κλείσιμο ενός κύκλου, την αποτίμηση, τον τ ρ ύ γ ο του ενιαυτού. Συνεπώς οι Γότθοι με τις μάσκες και τις προβιές στη βυζαντινή αυλή στις 2 Ιανουαρίου σίγουρα

σχετίζονται με τις εορτές του Ιανού και το κρασί, εορτές και δοξασίες που ακόμη σήμερα σώζονται στα λαϊκά δρώμενα και στους Καλικαντζάρους του Δωδεκαημέρου ανά την Ελλάδα. Ήδη στο 12ο αι. ο συσχετισμός έχει γίνει από τον Βαλασαμώνα: «*Είθιστο γούν παρά Ρωμαίοις επισίως πανηγυρίζειν ελληνικότερον και τινα άσεμνα διαπράττεσθαι, όπερ και μέχρι του νυν παρά τινων αγροτών γίνεται κατά τας πρώτας ημέρας του Ιανουαρίου μηνός*» ο δε Ευστάθιος Θεσσαλονίκης κάνει λόγο για «*το του Ιάννου διπρόσωπον*». Πιστεύω λοιπόν, όπως το έχω υποστηρίξει και αλλού, ότι ο *διογενής, δίγονος, διφυής, διθυραμβογενής, διγενής* Διόνυσος μεταμορφώνεται, συγχέεται ή ταυτίζεται με τον διμορφο ρωμαϊκό Ιανό του οίνου και τον χριστιανό Ιωάννη, Γιάννο και Γιάννη στις βυζαντινές παραδόσεις και στα δημοτικά τραγούδια. Ο απελάτης, ορεσίβιος, κλέπτης των κοριτσιών και θηριομάχος Γιαννάκης και Ιωαννάκης του Διγενή Ακρίτη σίγουρα πρέπει να σχετίζεται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, μ' αυτόν τον Janus, Γιάννο, Γιάν(ν)η και Ιανή των τραγουδιών. Η σχέση του ήρωα Γιά(ν)η με τα νερά, το κρασί, τη γονιμότητα και καλλιέργεια της γης, τα δέντρα, τη βλάστηση, τα θηρία, τους δράκους, τον ήλιο, τον κεραυνό, τις λάμμες και τις νεράιδες, ο κατασπαραγμός του και η καταστροφή του, διαπιστώνονται μόνο σ' αυ-

τόν και σε κανέναν άλλο επώνυμο ήρωα των δημοτικών τραγουδιών και των θρύλων. Το όνομα Γιάν(ν)η, κατά συνέπεια, είναι το αποτέλεσμα παραφθοράς, σύγχυσης και πιθανής εντέλει αντικατάστασης (σε διαφορετικές περιόδους) ονομάτων στις πάμπολλες διαλεκτικές τους μορφές, των ονομάτων Διόνυσος, Ιανός (Διόνυς, Ζονύς, Ιανός-Ιανής) και Διγενής (Διενής, Διγιανής, Ιανής κ.λπ.). Ακόμη σήμερα σώζονται εκφράσεις όπως «το κρασί έγινε γιάννης», δηλαδή κόρωσε, ξίνισε. Επίσης η έκφραση «έγινε Γιάννης», για τους άνδρες, σημαίνει έγινε θηρίο, άναψε, ερεθίστηκε σεξουαλικά, και θεωρούμε ότι προέρχεται από τον θηριώδη (διμορφος γαρ), θηριακό, θηριακιδικό χαρακτήρα του Ιανού και ήρωα Γιάννη, λόγω της άκρατης οινοποσίας. Συγκρατούμε και τις αποκαλυπτικές παροιμίες: «Γιάννης κερνάει και Γιάννης πίνει», «Όπου γάμος και χαρά, τρέχα Γιάννη μασκαρά», «διάβ' κε το Γιάννακα» (=έχασε τα μυαλά του). Κλείνουμε με τη δημώδη επικλήση στο νέο ήλιο, μετά το χειμερινό ηλιοστάσιο, όταν ο μπάριμπα Ιανός και Γιάννης το τσούζει, όπως αρμόζει στον κρύο Γενάρη:

*Εβγα ήλιε να λιαστώ
και κουλούρια σου βαστώ
κι ένα μίστατο κρασί
να το πίνης το Γενάρη
με το μπάριμπα μου το Γιάννη.* ❀

▲ «Οι δώδεκα μήνες τον παλιό καιρό ήταν αδέρφια. Είχαν ένα βουτοάκι γεμάτο κρασί, και είχε κείνο το βουτοάκι δώδεκα πιρώνες. Μια μέρα είχαν να μοιράσουνε το κρασί...» Από το «Καλαντάρι του 1947 με παροιμίες των μηνών», με ξυλογραφίες του Σπύρου Βασιλείου και λαογραφικά του Δημ. Σ. Λουκάτου.